

AK KUBEK (AK KÖPÜK) KAHRAMANLIK EFSANESİ*

F. URMANÇEYEV

Çeviren: Burçak OKKALI**

Özet:

Türk dilli halkların en eski kahramanlık-epik eserlerinden birisi de 'Ak Köpük' efsanesidir. Bu efsane, Altay kahramanlık destanı grubuna girmektedir. Abakanlardan derlenmiş ve yayımlanmıştır. Üslup açısından yer adları ile ilgili efsaneye çok yakındır. Onun biraz modernleştirilmiş ve epey kısaltılmış varyantıdır. Nogaylar tarafından da bilinen eserin iki Tatar varyantı daha vardır. Bu varyantlar, Sibiryaya Tatarları'nın farklı etnik gruplarından olan Barabin ve Tobol bölgelerinden derlenmiştir. Dil açısından farklılık göstermekle birlikte içerik olarak birbirine çok yakındır. Efsanede Tatar versiyonunun bilinen, tipik özelliklerine değinilmeden eserin şiir sanatı ve içeriği üzerinde durulmuş, farklı motiflerinin ve epizotlarının özellikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Kahramanın mucizevi doğum motifinden başlayarak süren klasik mevzu korunmuştur.

Eserde farklı tarihî dönemler, halkın yaşamıyla ilgili farklı özellikler analiz edilmiştir. Efsanenin temelinde, en eski mitler ve inançlar da bulunmaktadır. Burada sadece masalsı-mitolojik elementler silsilesi değil, diğer halkların kadim, epik eserleriyle farklı motiflerin benzerliği de gözler önüne serilmiştir. Kahramanın kendisi için hazırlanmış olan kabre gönüllü girmesi, onlardan biridir.

Anahtar kelimeler: 'Ak Kubek (Ak Köpük)', efsane, destan, halk kahramanı, mit, motif, mucizevi, bahadır.

Ak Kubek (White Foam) Legend of Heroism

Abstract:

One of the oldest heroic and epic literary works of the Turkic-speaking people is the 'White Foam' Epopee. The epopee is under the Altai heroic epopee group. It was

*F. Uрманçев, Voprosı Literaturovedeniya i Folkloristiki, Geroičeskoye Skazaniye "Ak Kubek", *Akademiya Nauk SSSR Akademiya Nauk Azerbaycanskoy SSR, Sovetskaya Tyurkologiya*, Mayıs-Haziran, No: 3, Bakü, 1977, s. 13-25.

**Türk Dil Kurumu Uzmanı, burcakokkali@hotmail.com

compiled from Abakans and published. In terms of literary genre, it is close to the epopee on names of places. It is its slightly modernized and quite shortened version. Known by the Nogais, the epopee has two Tatar versions as well. These versions were compiled from Barabin and Tobol regions of various ethnic groups of Siberian Tatars. Although they have differences in terms of language, they are very close to each other in terms of content. In the epopee, without mentioning its Tatar version's known and typical features, the art of poetry and content were emphasized and the features of its different motives and episodes were tried to be explained. Classical topic starting from the hero's miraculous birth motive and its continuation were preserved.

In this work, different historical periods and different features of the life of people were analyzed. The foundation of the epopee is based on the oldest myths and beliefs. Not only the sequence of epic mythological elements, but also the similarities between people's ancient, epic work and different motives were unrolled. The hero's entering into the grave voluntarily is one of these similarities.

Key words: 'Ak Kubek (White Foam)', epopee, legend, folk hero, myth, motive, miraculousness, galahad.

"Ak Kubek" ("Ak Kobok", "Ak Kobek") efsanesi, Türk dilli halkların en eski kahramanlık-epik eserlerinden biridir ve Altay kahramanlık destanı terkibine girmektedir.¹ Üslup açısından yer adlarıyla ilgili (toponimik) efsaneye çok yakın, biraz modernleştirilmiş, epey kısaltılmış varyantı, Abakanlardan derlenmiş ve yayımlanmıştır.² Nogaylarda da bilinen bu eser P. A. Falev tarafından derlenip yayımlanmıştır.³ Hatta V. V. Radlov⁴ tarafından derlenen ve yayımlanan efsanenin iki Tatar varyantı daha bize ulaşmıştır. Bu varyantlar, Sibiryaya Tatarlarının farklı etnik gruplarından olan Barabin ve Tobol bölgelerinden derlendiği için dil açısından farklılık göstermekle birlikte içerik olarak birbirine çok yakındır. Buradaki fark, sadece değişik epizotların yer değiştirmesinden ve kısmen de onların şiir tarzındaki yazılış biçiminden kaynaklanmaktadır.

Efsanenin Tatar versiyonunun bilinen varyantlarından her birinin karakteristik yapısına değinmeden eserin şiir sanatı ve içeriğindeki özellikler üzerinde duracağız, eserin farklı motif ve epizotlarının özelliklerini açıklamaya çalışacağız.

Kahramanın mucizevi doğum motifinden başlayarak süren klasik mevzu efsanede korunmuştur. Ak Kubek (Ak Köpük), henüz annesinin karnındayken ona seslenmiş ve "böğrünü parçalayarak" dünyaya geleceğini söylemiş, doğ-

1 V. V. Radlov, *Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri*, I. bölüm, Petersburg, 1866, s. 204-212.

2 *Aynı yerde*, IX. bölüm, Petersburg, 1907, s. 373-374.

3 P. A. Falev, *Ak Köpük Hakkındaki Nogay Masalı*, "Sbornik Muzeya antropologiya i etnografii pri Possiyskoy akademii nauk", V. cilt, I. baskı, Petrograd, 1918, s. 189-196.

4 V. V. Radlov, *Örnekler...*, IV. bölüm, Petersburg, 1872, s. 45-58, 142-152. N. F. Katanov, kahramanın ismini Kazan Tatarcasındaki anlama göre "Ak kubek" sözünü "Ak köpük" olarak çevirir; bk.: Aynı yerde, IX. bölüm, s. 374.

duktan sonra yapacaklarını da annesine bildirmiştir.

*Min tuarmin, tuarmin
Tugaç bilem buarmin,
Tonbayekli tirän suda
Tulman buyem yuarmin.
Min tuarmin tuarmin,
Bu dönyanı küürmän,
Kömeş şikelle yiñgämneñ
Avızın, bornın übärmen⁵*

*'Ben doğacağım doğacağım,
Doğunca belimi bağlayacağım.
Nilüferli derin suda
Yıkanacağım...
Ben doğacağım, doğacağım,
Bu dünyayı göreceğim.
Gümüş gibi yengelerimin⁶
Ağzını burnunu öpeceğim.⁷*

Henüz doğmamış kahraman, sadece annesiyle değil, odada bulunan kadınlarla (gelinlerle) da konuşmaktadır. Barabin varyantında, lohusanın etrafında duran kadınların sözleri, doğmamış kahramana bir nevi cevap gibi geliyordu.⁸

Kahraman, annesinin ancak "Tanrı'nın belirlediği düzene göre" doğması için yalvarmasından sonra bunu kabul eder.

Efsanenin ilk derin şiirsel dizeleri de ona lirik-duygusal bir renk vermektedir.

Mucizevi doğum motifinin halkın bilincindeki kendine özgü manası, biraz farklı ve az sayıdaki efsanede görülmektedir. Böylece, destanın Tankut versiyonunun kahramanı Geser, kendini benzer biçimde ortaya koymakta, ayrıca annesine daha karnındayken şöyle demektedir: "Anne! Ben kafadan çı-

5 V. V. Radlov, *Örnekler*, IV. bölüm, s. 143. Basım zorluklarından kaçınmak için V. V. Radlov'dan yapılan alıntılar, çağdaş edebî dile yakın, biraz daha sadeleştirilmiş bir şekilde verilmiştir.

6 Ağabeyin eşi kastediliyor.

7 Bizim çeviri F. U.

8 V. V. Radlov, *Örnekler...*, IV. bölüm, s. 45.

karak dünyaya geleceğim!" Anne ona şöyle cevap verir: "Hayır, doğal yoldan dünyaya gel." Böylece Geser, "doğal yoldan"⁹ doğmaktadır.

Rus halk edebiyatında da buna benzer bir motif görülmektedir.¹⁰

Destan kahramanının davranışlarının abartılması, efsanenin ilerleyen bölümlerinde de devam eder. Ak Kubek, dünyaya gelir gelmez, hemen derin göle gider. Bu arada, babasının kılıcını yanına alması da eski bir epik motiftir. Kahraman, gölde balıkçıyla karşılaşır, balık tutar. Bu arada, Sibiryaya Tatarlarının, en eski iktisadi faaliyet biçimlerinden biri olan balıkçılığın bu epizotlarda görüldüğünü de fazla ayrıntıya girmeden belirtelim.

Kahraman eve dönerken balıkların davranışına dikkat ettiği gösterilmektedir: "Tatlı su levreği (perki), tatlı su levreğini, turna balığı da diğer bir turna balığını takip etmektedir." Bunu gören kahraman şöyle der: "Burada doğdum ve burada da adam olup mücadele edeceğim."¹¹ Bu sözler, kahramanın gelecekteki kaderini âdeta önceden belli etmektedir.

Şimdiye kadar olan anlatım, folklorun yaygın bir türü olan epik planda sürmüştür. Eserin bundan sonraki epizodundan itibaren münakaşayla birlikte genç bahadırın kahramanlıkları da başlar. Kahraman eve giderken yolda, altı ayaklı argamağa¹² binmiş Kodan-han (Tobol varyantında Kidan-han)'ı bekler bulur. Barabin varyantında karşılaşma, kahramanların adı sanı, soyu soppu hakkındaki olağan sorgulamalarla başlar. Daha sonra konuşma, karşılıklı hakaretlerle biten münakaşaya döner.

Hiddetlenen bahadır Kodan-han'ın atının altı ayağından birini babadan kalma kılıcıyla keser. Böylece kahraman ve han arasında ihtilaf başlar.

Tabii, kahramanın hain düşmanı alt edebilmesi için kendine yaraşır bir atının ve kılıcının olması gerekmektedir. (kılıç- incelenen versiyonda).

Ak Kubek eve döndükten sonra, annesine kendisi için uygun bir atı olup olmadığını sorar. Bunun üzerine annesi, ona hamileyken kısraklardan birinin de doğurmaya hazırlandığını ve şimdi onun Kızıl Or adında bir tayı olduğunu söyler.

Çok eski bir totem olan, kahramanla atının aynı anda doğması motifi epizodun dikkate şayan yönüdür.

Kahramanın kendine bir kez daha kılıç bulduğu anlatımdaysa daha sonraki etkiler hissedilmektedir. Bununla da eserdeki genel kahramanlık ruhuna tam uymayan bazı motifler açıklanmaktadır. Böylece kahraman, bir şehirde 66 balta alırken başka bir köyde 77 tane almaktadır. Sonra bunlardan ona kılıç

9 G. N. Potanin, *Çin'in Tangut-Tibet Bölgesi ve Orta Moğolistan*, C II, Petersburg, 1893, s. 5-6.

10 Krş: "Pesni, sobranniye P. N. Ribnikovim", II. bölüm, Moskova, 1862, s. 306.

11 V. V. Radlov, *Örnekler...*, IV. bölüm, s. 46.

12 argamak: Orta Asya soylu yük atı (çevirenin notu)

yapan bir usta bulmaktadır. Burada kahramanın iyi dileklerinin hatırlatıldığı konuşması gösteriliyor:

*İşgeñnän tak insen —ay!
Tönleseñnän kön töşsen —ay!
Atıñ, yelkiñ bay bulsın,
Bayep, çerep ülerseñ —ay!*¹³

*'Kapıdan içeri sana zenginlik girsin,
Pencereden¹⁴ güneş!
Pek çok atın olsun,
Ölümün bolluk bereket içinde olsun!'*

Bu epizottan kahramanın kılıcının, mahir (büyücü) bir demirci tarafından dövüldüğü öğrenilmektedir. Bütün akraba halkların epik şiiri, madenleri işleyen böyle büyücü demircilere aşınadır: Bu sanat henüz yaygın değilken, bir de özellikle batıl inanç sayıldığı zamanlarda bu demirci tipi hayat şartlarına göre verilmiştir. ¹⁵

Efsanede Ak Kubek'in yaşıyla ilgili hiçbir şey söylenmemesine karşın artık kahraman gibi davranmaya hazır olduğu da açıktır. Ancak o, bu davranışları henüz göstermez. Eve dönerken çelimsiz bir ata biner, sade bir köylü kıyafeti giyer ve hayvan gütmeye başlar. Basit bir çoban olan kahramanın, hanla çatışmasının altını çizmek için, bu epizodun, hikâyeye daha sonradan eklenmiş olması mümkün gözüküyor.

Bu durumda Koden-han'ın kahramanlarından biri olan Salır Kazan, sahnede görünür. Tobol varyantında ise biraz daha farklı bir adla anılmaktadır. Olaylara daha geç katılmaktadır. Ayrıca her iki varyantta da ona tek ve aynı rol verilmiştir. Kahramanlar arasındaki mücadele, Ak Kubek'in Salır Kazan'ı onun kılıcıyla öldürmesiyle son bulur.

Salır Kazan, efsanede bahadır olarak gösterilmiştir. Kızgın demiri yutar, kocaman bir kayayı dağa yuvarlayarak çıkarır, vb. G. N. Potanin, bu tipi Kafkas halk kahramanı Sosriko'nun¹⁶ düşmanı ile kıyaslamıştır.

Güçlü kuvvetli Salır Kazan'ı yenme, kahramanın ilk ciddi, ama en önemli hareketi değildir. Kahramanın asıl düşmanı Koden-han'ın oğlu Manguş'tur.

¹³ V. V. Radlov, *Örnekler*, IV. bölüm, s. 148.

¹⁴ Çadırın duman çıkış deliği kastediliyor.

¹⁵ V. Jirmunskiy, *Halk Kahramanlık Destanı*, Moskova, Leningrad, 1962, s. 22.

¹⁶ G. N. Potanin, *Çin'in Tangut-Tibet Bölgesi*, s. 121.

Ak Kubek, onun yoluna çıkar, karşılaştıktan sonra aralarında uzun bir konuşma geçer. Üstelik bu sohbet, düşman gibi değil de yolculuk esnasında yapılan olağan sohbetlerdendir. Efsanede pek çok dize hasımların mukadder çatışmalarının psikolojik hazırlığına ve onun âdeti beklenmedik sonuna ayrılmıştır.

Manguş, kahramandan altın kartalını kendisine hediye etmesini ister. Ak Kubek reddeder. O zaman Manguş, Kızıl Or'u ister. Ama kahraman, Manguş'un böyle değerli, dört yıl giden bir atı alacak durumda olmadığını söyler. Buradaysa Türk destan geleneklerindeki kahramana ait atın şiirsel karakteristiği görülür:

*Kızıl Orım kılıklı,
Koygan kamış kolaklı,
Tustuganday toyaklı,
Sarımsaktay azulu.
Bäyasen yitkersän alırsın
Bäyasen sin yitkermäsän
Kızıl Orım kalır üzemä¹⁷*

*'Dik başlı Kızıl Or'um
Saz gibi kıvrık kulaklı,
Kâse toynaklı,
Sarımsak sapı gibi sivri dişli.
Eğer (hepsini) ödersen alırsın,
Eğer ödeyemezsen,
Kızıl Or sadece bana kalır.'*

Efsanenin her iki varyantında da diyalog son derece şiirsel olup şöyle sona ermektedir: Her iki bahadır, zengin bir sofranın başına geçer, sonra Manguş sarhoş olur ve sızar. Ak Kubek ise bu durumdan faydalanarak onu yenmeye karar verir. Eski zamanların telakkisine göre Ak Kubek'in bu tarz davranışının namussuzluk veya hainlik olarak addedilmeyeceğinin altını çizmek gerekmektedir. Kahramanın davranış biçimi, epik gelenek tarafından kutsanmıştır. Manguş çok güçlü, yenilmez bir kahramandır ve onu yenmek hiç de kolay değildir. Ak Kubek önce Manguş'u normal bir iple bağlar ancak ip kopar; sonra altı yaşındaki boğanın derisinden yapılmış kayışlarla sıkıca sarıp sarmalar, aynı akıbete uğrar; bu sefer vücudunu demir çemberlerle beyhude yere sıkır.

17 V. V. Radlov, *Örnekler...*, IV. bölüm, s. 51.

Ak Kubek, Manguş'u ne ile bağlayacağını bilemeden sokağa çıkar. Burada aksakallı bir yaşlıyla karşılaşır. Ak Kubek ona bahadırı neyle bağlayabileceğini sorar. Yaşlı adam, bunun için insan derisinden bir kayışın gerektiğini söyler. Böylece efsanedeki olağanüstü efsanevi motiflerin kökünün eski inanç ve törenlere dayandığını söyleyebiliriz. Yaşlıyı işiten Ak Kubek, hemen onu öldürüp derisini yüzer. Bu insanlık dışı davranışını, yaşlının yeterince yaşadığı ve ekmek yediği¹⁸ için yaptığını söyleyerek kendini haklı gösterir. P. A. Falev, kahramanın bu acımasız davranışını önemli bir sebebe daha dayandırır: “Barabin efsanesinin bu motifinin, Nogay masalındaki temayla bağlantılı olabileceği düşünülebilir. Masalın son düğümünde hanın 60 yaşını dolduran her yaşlının öldürülmesi emri vardır.”¹⁹ Gerçekten de efsanenin Nogay versiyonu şöyle başlar: “Eskiden hanın biri şöyle bir emir çıkarmış: ‘Herkes 60 yaşına varan babasını öldürsün’.”²⁰ Efsanenin Nogay varyantındaki hareketin düğümü, kendine has bir şekilde Barabin teması içine nüfuz etmiştir. Yaşlı bir adamın katledilmesi gibi eski bir motifin ortaya çıkışı, etnografik literatürde²¹ hiç de az değildir. Şimdilik daha fazla ayrıntıya girmeden Aşağı Volga'nın eski tarihinden sadece bir örnekle bu konuyu sınırlandıracağız. İbnî Fadlan, Hazar Hakanı'nın kaderi hakkında şöyle yazar: “Han 40 yıl hüküm sürer. Eğer bu süreyi bir gün bile geçirirse tebaası ‘artık akli ermiyor, gereğince düşünemiyor’ diyerek onu öldürme hakkına sahip olur.”²² Yani tarihî-etnografik veriler, belirtilen âdetin yaygınlığını göstermektedir.

Kahramanın hunharca davranışını büyük ölçüde açıklayabilmek için Manguş'un nasıl bir insan olduğu ve kime karşı savaştığı ortaya konmalıdır. Efsanede hanın oğlu olarak karşımıza çıkar. Bu kadarı bizim için yeterlidir. Ancak, bir zamanlar Manguş denince korkunç bir varlığın kastedildiği daha derin araştırmalarda görülmektedir. P. A. Falev: “Moğollarda Mangus kötü ruh demektir. Uryanhaylarda da Mangus sözü aynı anlama gelmektedir.”²³ E. K. Pekarskiy, Yakutça ve Moğolcada yer alan bu kelimeyi “açgözlü, obur, pisboğaz, canavar, ejder”²⁴ anlamında çevirir. Bu kelime, *Çağdaş Moğolca-Rusça Sözlük*’te “masal canavarı”²⁵ olarak açıklanır. Bir de Manguş, canavar rolünde “yaşlı cüce ‘Kaldazın’ ve kötü ruh ‘Mangıs’”²⁶ hakkındaki Uryanhay

18 Efsanedeki atasözünün asıl anlamı şöyle ifade edilmiş: *aşın aşagan-yaşen yaşägän ‘kismetin kadar yer, biçilen ömrün kadar yaşarsın.’*

19 P. A. Falev, *age.*, s. 190.

20 *Age.*, s. 194.

21 Bk., örnek: M. İ. Kulışer, *Karşılaştırmalı Etnografik ve Kültürel Denemeler*, Petersburg, 1887, s. 35-45.

22 “Puteşestviye İbn-Fadlana na Volgu”, İ. Yu. Kraçkovskiy redaktörlüğündeki yorumlar ve çeviri. Moskova-Leningrad, 1939, s. 85.

23 P. A. Falev, *Ak Kobek Hakkındaki Nogay Masalı*, s. 190.

24 E. K. Pekarskiy, *Yakutça Sözlük*, C I., Petrograd, 1917, sütun 1527.

25 “Mongolsko-russkiy slovar”, Moskova, 1957, s. 235.

26 V. V. Radlov, *Örnekler...*, IX. bölüm, s. 169-171.

masasında karşımıza çıkar. *SSCB Halklarının Kahramanlık Destanı* yayınının ilk cildinde, Mangus için şu genel tanım verilir: “**Mangas** (mangus)- insan yiyen antropomorfik varlık. Budizm öncesi, Şaman panteonuna mensuptur. Eskiden ‘Djangariadalar’ın bazı bölümlerinde kahramanlar mangaslarla savaşırdı, fakat daha sonra, ‘Djangariada’ tek bir destan olarak şekillendiğinde (XV. yüzyıl ortası) mangaslar denince, Kalmukların (Oyratların) çok sayıdaki düşmanı kastedilmeye başlandı.”²⁷

Eğer, bütün kötü ruh özelliklerinin hanın oğlunda toplandığı düşünülürse, Ak Kubek’in Manguş’a karşı mücadelesindeki tavrı, anlaşılabilir bir gaddarlık olacaktır. Hikâyenin gerginliği, olaylar geliştikçe daha da artmaktadır.

Manguş’un yok edilmesi müthiş ayrıntılar içerir. Kahraman, caniyi atın kuyruğuna bağladıktan sonra atını dörtlü tarlaya sürer. Bu tablo, epik planda son derece belagatli ve tipik bir şekilde verilmiştir. Ak Kubek şu sözleri söyler:

*Kabırgasınnan ut çıkkan
Atası kürsen bu kıyen —ay!
Kükräklärennän ut çıkkan
İnäse kürsen bu kıyen —ay!*²⁸

*Kaburgasından kıvılcımlar çıkar
Bu ızdırapları babası görsün!
Göğsünden kıvılcımlar çıkar,
Bu ızdırapları annesi görsün!’*

Ak Kubek, Manguş’u Kurlyak Gölü’ne götürdükten sonra sorar: “Ey Manguş, ölümün burada mı olsun?” ve o da bu soruya şarkıyla cevap verir:

*Körläk digän olı su —ay!
Kör adämneñ yortı ide —läy,
Körläk biçä ber alıp —ay
Salıp kitkän yortı ide —läy*²⁹.

‘Körlek denen ulu su

27 “Geroičeskiy epos narodov SSSR”, C I. Moskova, 1975, s. 546; ayrıca bk.: Djangar, *Kalmuk Halk Destanı*. Moskova, 1940, s. 334.

28 V. V. Radlov, *Örnekler...*, IV. bölüm, s. 53.

29 V. V. Radlov, *Örnekler...*, IV. bölüm, s. 53.

*Aksi adamın yurdu idi
Dik kafalı kadın alıp (evlenip)
Yaptırttığı evi idi.'*

Kahraman caniyi Şarлак Gölü'ne götürdüğünde aynı soruyu sorar ve Manguş da gene şarkıyla cevap verir. Kahramanlar Manar Dağı'na vardıklarında epizot zirveye çıkar. Ak Kubek, üçüncü kere sorduğunda Manguş, burada ölmesinin mukadder olduğunu söyler.

Anlatıda sadece gerginliğin değil, duygusallığın artmasıyla da bütün bu epizotlar güçlü bir etki yaratır. Manguş'un katli uzun süreden beri beklenmektedir ve olması gerekmektedir. Manguş'un yaklaşan ölümünü sanatsal derinlikle veren çok sayıdaki satır, dinleyiciyi bu olguyu kabul etmeye psikolojik olarak hazırlamak için gereklidir. Daha sonraki epizotta Manguş "alicensap"mış gibi gösterilmeye çalışılmaktadır. Nihai darbe için sadece kahramanlık gücü değil, masallara özgü bir maharet de gerekmektedir. Daha önce de vurgulandığı gibi Manguş masalda sadece hanın oğlu olarak değil, hilekâr, sinsî bir canavar olarak da karşımıza çıkar. Ak Kubek'in kendisi gibi böyle müthiş bir güce sahip olmadığını bilen Manguş, kahramanın iyiliğini istemiş, onu düşünürmüş gibi yapar ve ölümünü beklerken onun gibi böyle kudretli olması için kendisini nasıl öldüreceği, kafasıyla ve kalbiyle ne yapacağı hususunda nasihatte bulunur. Ak Kubek, onun öğütlerini samimi bir şekilde tutmaya başlar. Bu, mitolojik-kahraman karakterinin geleneksel bir motiftir. Tam da bu esnada kahramanı koruyan meçhul, üçüncü bir güç ortaya çıkar. Barabin varyantında bu Aksakallı Yaşlı, Tobol varyantındaysa Hızır Peygamber'dir. Hızır'ın ortaya çıkması ile ilgili anlatımda şüphesiz geç Müslümanlık etkisi görülmektedir. İlk varyanttaki Hızır'ın yokluğu Barabin Tatarlarının İslam dinine Tobollardan daha sonra girmesiyle açıklanabilir.

Öldürülecek olanın sinsî nasihatlerine karşın Aksakallı Yaşlı'nın (veya Hızır'ın) öğütleri, kendine özgü Manguş tipinin destanlardaki ünlü masalsı-mitolojik canavar tipine benzerliği, Ak Kubek'in Manguş'u öldürmesiyle ilgili ayrıntılar bir kere daha görülmektedir.

Ancak, bu tipin yüzyılların derinliklerine uzanan çok eski mitolojik temeline rağmen, hanın oğlu olmasına ve özellikle de kendine has acımasızlığına, sinsî ve hain kişiliğine, somut, sosyal yapısına da dikkat çekmek gerekmektedir.

Manguş, Ak Kubek ile olan savaşında öldükten sonra karşımıza Kodan-Kıdan-Han'ın kendisi çıkar. Burada Sibiryâ Tatarlarının (sadece Sibiryâ değil) âdetleri, gelenek ve görenekleriyle efsanenin doğrudan ilişkisi yeniden görülür. Halkın gelenek, görenek ve inançlarıyla bağlantılı epizotlar, efsanenin ne kadar eski olduğunun göstergesidir.

Manguş'un ölüm epizotundan sonra, hana babasının öldüğünü bildirmek üzere Manguş'un on iki yaşındaki oğlunun yaşlılar tarafından özel olarak görevlendirildiği anlatılmaktadır:

*Manguş biyem martlap³⁰tor —ay,
Manar tau başında yortlap tor —ay,
Sälam birsäm dä, alar yuk —ay,
Sakaldan kapsam da, ogar yuk —ay³¹.*

*'Manguş beyim derin uyuyor — ay,
Manar dağ başında oturuyor (yaşıyor) —ay,
Selam versem de alan yok —ay,
Sakalından çeksem de cevap veren yok —ay.'*

Oğlunun öldüğünü öğrenen han, onun öcünü almak için askerlerini toplar. Han, yedi yüz kişilik bir ordunun başındadır. Ak Kubek ise kardeşi Solıy'ın da katıldığı küçük bir müfreze toplar.

Bahadır ve han arasındaki savaşın hikâyesi, bilhassa epik karakter özelliği taşır; ayrıca, Kazak ve Orta Asya destanının benzer epizotlarına çok yakındır. Ak Kubek, bahadır kılıcıyla tek başına hanın bütün askerlerini yok eder.

Düşmanlar, nihai çarpışmada artık kılıçlarla değil mızraklarla savaşı sürdürürler. Koden-han, bahadırın vücudunu mızrağı ile bir uçtan öbür uca deleerek yukarı kaldırır. Fakat bahadır ölmez. P. A. Falev ile aynı fikirde olmamızın aşikâr sebebi: "...Ak Kubek'in Koden-han'la savaşı son derece hayalî bir şekilde anlatılmış"³² olmasıdır.

Bu korkunç savaştan Ak Kubek altmış altı, atı Kızıl Or ise yetmiş yedi yarayla çıkar. Yaralı kahramanın eve dönüşü, kahramanın dışarı vurduğu coşkusunu ve ruh hâli, fikir olarak içten, lirik, derin mısralarla ve veciz bir tarzda anlatılmıştır. Böylece bahadır akağaca yaklaşır ve şiirsel bütünlük ortaya çıkar:

*Kayen ağaçlar botagıl —ay
Kayeşsa da sınmas bolgay lagay,
Isän bulsam da kiläymen — ay,*

30 Barabin Tatarlarının dilinde *martla* "yatmak, uyumak" anlamına gelir. Bk.: V. V. Radlov, *Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi*, C IV, I. Kitap, Petersburg, 1911, sütun 2031. Kazan Tatarlarının dilinde *märkä kitü* 'letarji uykusuna dalmak' ifadesi var. (Çok derin ve sürekli uyku hâli -çevirenin notu.)

31 V. V. Radlov, *Örnekler*., IV. bölüm, s. 54.

32 P. A. Falev, *Ak Kubek Hakkında Nogayca Masal*, s. 191.

Tögäl torsam da alğaymın —ay³³.

*Akağaçların dalları,
Eğilse de kırılmaz,
Sağ kalırsam dönerim.
Hakkımı alırım.*

Sonra bahadır meşeye yaklaşır ve lirik-felsefi bir gerileme izlenir. Ak Kubek'in yolda rastladığı kırık araba, ona kendinin ve atının nasıl yaralandığını hatırlatır. Bahadırın ölmüş beyaz kuğu ile karşılaşması, hüznü dolu şiirsel bir alegoridir. Bütün bu epizot, derin bir etki bırakarak son derece duygu yüklü ve lirik bir şekilde devam eder. Masalsı, büyü anlar çoktur: Bahadır dağılmış arabaya kamçıyla bir vurur, araba eski hâline döner; ölmüş kuğunun tüylerine kamçıyla vurur, kuş canlanır ve uçar.

Bundan sonraki hikâyeye trajik bir özellik taşır. Bahadır şehrin bir ucunda yeni kazılmış bir mezarın etrafında toplanmış halkı görür. Ak Kubek, oraya yaklaşarak şöyle sorar: “Mezarı kimin için kazıyorsunuz?” Berikiler cevap verir: “Ak Kubek ağır yaralı dönüyor; onun için kazıyoruz.”³⁴ Onu bekleyen ölüm mü yoksa hayat mı olduğunu açıklamak için bahadır savaş zırhını kazılmış mezara atar. Zırh en dibe düşer. Bunun anlamı, kahramanın ölümüne mahkûm olmasıdır. O zaman kahraman atıyla birlikte mezara girecek ve gömülecektir.

G. N. Potanin, Doğu halk destanında nadiren karşılaşılan bu kendine özgü motifin paraleli olarak, Rus halk destanından şu epizottu verir: “Svyatogor³⁵ kendi üzerinde prova ettiği mezarın içine uzanır ve kabir ebediyen kapanır.”³⁶ Ak Kubek'in mezara girmesindeki farklılığı bilim adamı şöyle açıklar: “Bençe, Kobok'un değil de Kidan'ın mezara girmek zorunda olması, redaksiyondan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden de Tobol Tatarları, kadim Çud mezarları ve diğer tarihî kalıntıları, Kidan halkına mal etmektedir. Bu mezarlar hakkındaki en yaygın inançsa kendi kendilerini toprağa gömen insanlar tarafından yapılandır.”³⁷ Epizotta geçen bu yorum ilginç bir hâl almakla birlikte, bize göre gene de masalda net, mantıklı gerekçe ortaya konmuştur.

Ak Kubek, ölmeden evvel Koden-han'ın yeniden yedi yüz kişilik bir ordu

33 V. V. Radlov, *Örnekle...*, IV. bölüm, s. 56.

34 *Aynı yerde*, s. 58.

35 Rus halk kahramanı (çevirenin notu)

36 G. N. Potanin, *Çin'in Tangut- Tibet Bölgesi*, s. 122.

37 *Aynı yerde*, Tobol Tatarlarının inancı konuşulurken bilim adamı, G. F. Miller'in kitabındaki efsaneleri kastetmektedir. Sibirya Çarlığı'nın Tasviri, I. Kitap, Petersburg, s. 11-12.

topladığını, korkak kardeşi Solım'a söyler. Kahraman kardeşinden düşman gelirken kendini uyandırmasını ister. Kahraman öldükten sonra kardeşi Solım, mezarı başında içer, sarhoş olur ve Ak Kubek'in yattığı yerden artık kalkmamasını dileyerek kamçıyla mezara vurur. Fakat Ak Kubek, mezarında atı üstünde gözükür, ama hiçbir yerde Kodan-han'ı göremez. Kardeşine kızgın Ak Kubek: "Benden sonra ölümler dirilmesin"³⁸ der ve kabrine geri döner. Destanın ilk Barabin varyantındaki hikâye böyle biter.

Tobol varyantında konu bir hayli benzer olmasına rağmen biraz daha farklı verilmiştir. Burada kahramanın erkek kardeşinin iki karısının kavgaya tutuşmaları anlatılmaktadır. Erkek kardeş, mezarın başına gelerek Ak Kubek'ten onları ayırmasını ister. Bundan sonra bahadır, birtakım sözler ederek mezara geri döner ve düşman görüldüğünde de artık yerinden kalkamaz.³⁹

***

Eser içinde bulduğumuz çeşitli tarihî dönemler, halkın yaşamıyla ilgili bazı özellikler, efsanenin içeriğinin kısa analizinden de anlaşılmaktadır. Efsanenin özünde, çok eski mitlerin ve inançların bulunduğunu da belirtmek gerekir. Burada sadece masalsi-mitolojik elementler silsilesi değil, diğer halkların çok eski, epik eserleriyle farklı motiflerin benzerliği de gözler önüne serilir. Kahramanın kendisi için hazırlanmış olan kabre gönüllü girmesi, onlardan biridir.

Bazı bilim adamlarına göre Rus halk destanının en erken örneklerinden sayılan Svyatagor hakkındaki destanlarla bu yönünü karşılaştıran G. N. Potanin bize göre kesinlikle haklıdır.

Birtakım diğer veriler de bunu göstermektedir. Ayrıca, XIII. yüzyılın sonu XIV. yüzyılın başı (1279-1333) Mısır'da yaşamış, olağanüstü bir çalışkanlıkla 30 ciltlik ansiklopedi⁴⁰ hazırlamış olan En-Nübeyri'den⁴¹ çıkan efsanenin varyantı bilinmektedir.

En-Nübeyri'nin ansiklopedisinde gerçek tarihî vaka olarak anlatılan bu epizodun varyantı şöyledir. Bir keresinde Durut kabilesinden, Kotyan'ın oğlu Manguş adında bir adam avlanmaya gitmiş. Toksoba Akkubûl boyundan bir adama rastlamış; esir alınmış ve öldürülmüştür. Çünkü her iki boy arasında sürüp giden bir düşmanlık vardır. Manguş'un babası, oğlunun öldüğünü bilmediğinden ona ne olduğunu anlamak için bir ulak yollamış. Ulak geri dön-

38 V. V. Radlov, *Örnekler...*, IV. bölüm, s. 58.

39 *Aynı yerde*, s. 152.

40 Bk. V. Ya. Prop, *Rus Kahramanlık Destanı*, Moskova, 1958, s. 75-87; "Ruskoye narodnoye poetičeskoye tvorčestvo", Moskova, 1969, s. 155; "Ruskoye narodnoye poetičeskoye tvorčestvo", Moskova, 1971, s. 212 vb.

41 G. N. Potanin, *age.*, s. 121. V. Tizengauzen bu tarihinin adını "Eniubeyri" olarak çevirir. (V. Tizengauzen, *Altın Ordu Tarihi ile İlgili Külliyat*, C I., Petersburg, 1884, s. 179); İ. Yu. Kırçkovskiy «an-Nubeyri» olarak adlandırmıştır. (İ. Yu. Kırçkovskiy, *Seçilmiş Eserler*, C IV., Moskova-Leningrad, 1957, s. 400), ayrıca "Sovetskoy istoričeskoy ensiklopedii"sinde de adı geçer (t. 10. Moskova, 1967, stolb. 360). Daha ayrıntılı bk.: V. Tizengauzen, *Malzemelerin Derlemesi*, s. 129.

müş ve Manguş'un öldürüldüğünü söylemiştir. Manguş'un babası boyundan adamlarını toplamış ve gene önceden soydaşlarını toplayıp hazırlık yapmış olan Akkubüllerle savaşmaya gitmiştir. Akkubül ve boyu bozguna uğramıştır. O zaman Akkubül, kardeşini Duşihan'a yollamış. Akkubül'un kardeşi, Kıpçak boyu Durut'un, halkına ne kadar kötülük yaptığını anlatmış ve Duşihan onların üzerine gittiği takdirde Durutlardan başka hiç bir düşmanla karşılaşmayacaklarını söylemiş. "Duşi askerleri ile onlara saldırmış, bozguna uğratmış, büyük bir kısmını yok etmiş ve esir almıştır."⁴²

Görülen o ki bazı karakterler değişse de konu, efsanenin incelenmiş versiyonuna yakındır. XIII. yüzyılın tarihî olaylarını içine alan bu uçsuz bucaksız toprakların kendine has halk-epik tasviridir. Bu varyanta göre Akkubül'un kardeşinin Duşihan'ı davet etmesi, "Moğollar tarafından Kıpçak topraklarının fethine sebebiyet vermektedir."⁴³

V. Tizengauzen, N. G. Potanin ve P. A. Falev'in de belirttiği gibi bu konu, ünlü Arap tarihçi İbn-i Haldun'un (1332-1406) "onlarla aynı topraklarda yaşayan milletlerin, Arapların, Perslerin ve Berberilerin tarihinden örneklerin verildiği kitap"⁴⁴ eserinde de geçmektedir. Düşmanı Ak Kıbyak olan Kotyan'ın oğlu Manguş, Kıtımir'in oğlu Mankuş... "Hikâyeye göre yazar, Mısır topraklarında yaşayan Kıpçaklardan olan Türklerin tek bir boydan gelmediğini; Durut boyunun Kıpçaklardan, Toksoba boyununsa Tatarlardan geldiğini söylemektedir."⁴⁵

Efsanenin görülen en eski varyantlarının ilk defa Mısır'da yaşamış, Kahireli bilim adamı ansiklopedi yazarı An-Nubeyr tarafından, daha sonra da Yüksek Kadı İbn-i Haldun tarafından saptandığı söylenmektedir. Ancak bu efsanenin Mısır veya Tunus'ta⁴⁶ bilindiğine dair bir mesnet yoktur. G. N. Potanin "Mısırlı bir adamın bu masalları, Rusya'nın güneyinde yaşayan Kıpçaklardan duyduğunu" ve "Mısır'daki Müslüman kaynaklarına geçtiğini"⁴⁷ düşünmektedir.

Öte yandan bize göre efsanenin Mısır'a geçişinde daha güvenilir başka bir yolun olabileceği de ihtimal dâhilindedir. Verilere göre, ne An-Nubeyr ne de İbn-i Haldun⁴⁸ Hazar boyu ve Sibiryaya bozkırlarında hiç bulunmamışlardır.

42 *Aynı yerde*, s. 641. Tizengauzen'de olduğu gibi özel adlar korunmuştur.

43 G. N. Potanin, *Çin'in Tangut-Tibet Bölgesi*, s. 121.

44 F. A. Brokgauz ve A. Efron'un Ansiklopedilerinden Alınmış İsimler, C XII-a, 24. Kitap, Petersburg, 1894, s. 743. V. Tizengauzen kitabın adını biraz farklı çevirmiş: "Kniga nazidatel'nih primerov i sbornik podlejšçego i skazuemoe po çasti istorii arabov, inozemstevsev i berberov".

45 Bk.: V. Tizengauzen, *age.*, s. 541, 542.

46 İbn-i Haldun Tunus'ta da yaşamıştır.

47 G. N. Potanin, *Çin'in Tangut-Tibet Bölgesi*, s. 121.

48 Daha çok ayrıntı için bk.: V. Tuzengauzen, *age.*, s. 128; İ. Yu. Kırçkovskiy, *Arap Coğrafyası Edebiyatı*, "İzbranniye soçineniya", C IV, Moskova-Leningrad, 1957, s. 402-405, 431-458; S. M. Batsiyeva, *İbn-i Haldun'un Tarihi Felsefe Öğretisinin Sosyal Temelleri*, - Külliyyatta: "Pamyati akademika İgnatiya Yulianoviça Kırçkovskogo", Moskova, 1958, s. 192-201; N. A. İvanov, XIV. yy. Kuzey Afrika ülkelerinin tarihinde kaynak olarak İbn-i Haldun'un *Kitab*

Dolayısıyla hiçbirinin, Güney Rusya Kıpçaklarından efsane duymaları mümkün değildir. Eserin konusunu kâh bilemediğimiz kaynaklardan aldıkları kâh Mısır'da yaşayan Türk dilini kullanan halklardan duydukları anlamı çıkmaktadır. Sonuncu tespit, akla daha yakın gelmektedir. Bilindiği gibi, XII-XIII. yüzyıllarda Mısır'da çok sayıda (12 bin civarında) Türk kökenli savaş esiri Memluk⁴⁹ vardı. XIII. yüzyılda başları hâkim sınıfın üst katmanını oluşturdu ve egemenliği ele geçirdi. Memluk Türk Hanedanlığı ülkede 1250'den 1381'e kadar hüküm sürdü. Belki de ilgili efsaneyi Mısır'a Memlukler getirmiştir ve bunu Mısırlı bilim adamlarından biri olan "Memluk sultanlarının himayesindeki"⁵⁰ İbn-i Haldun tespit etmiştir.

An-Nubeyr'de bulunan efsanenin arkaik prototipinin son satırları da bunu göstermektedir. Bilindiği gibi, "memluk" sözü Arapçada "kul, köle", daha çok da "beyaz köle"⁵¹, "esir"⁵² anlamlarında kullanılmaktadır. "...Memluk sultanının ve emirlerinin birlikleri Türkler, Çerkezler, Kürtler, vb. gibi satın alınmış kölelerden müteşekkildi."⁵³ Buradan Memluklerin memleketlerinden kopartılıp yad ellere köle olarak satılan insanlardan oluşan özel bir kast sistemi oluşturdukları anlaşılmaktadır. Bunlar, sadece boylar arası aralıksız süren savaşların değil, Moğol saldırılarının sonucunda da olmuştur. "Duşihan'ın" yani Moğolların yakıp yok eden saldırıları yüzünden dünyanın dört bir tarafına dağılmış olan "Kıpçaklar"⁵⁴ anlatılır: "O zamanlar tüccarlar bu köleleri satın alır ve dünyanın farklı bölgelerine, çeşitli şehirlerine götürürlerdi."⁵⁵ Bu arada An-Nubeyr'in bu sözleri, üçüncü şahsın ağzından söylediğinin de altını çizelim. Bu yüzden sözlerin duygusal ağırlığı, bir parça azalmaktadır. Memluklerin Mısır'da bulunmaları, epeyce inandırıcı gelmektedir. Daha sonra Memlukler güçlendi ve artık "XIII. yüzyılın ikinci yarısında Memluk orduları, Moğolları bozguna uğrattı (Ayn Calut Savaşı'nda)."⁵⁶

Bu durumda şunların altını çizmek önemli: An-Nubeyr, belirtildiği gibi, XIII. yüzyıl sonu-XIV. yüzyıl başı yaşamış, efsaneyi ilk tespit eden kişidir. Efsane ise Kıpçak topraklarına Moğol akınlarının sebeplerini halk-epik özünde anlatmaktadır. Eserin başkahramanı ölür. Bizim bakış açımıza göre bu, trajik,

al-Ibar adlı eseri -"Arabskiy sbornik", Moskova, 1959, s. 3-45. Buradaya İbn-i Haldun'un biyografisi yer almakta.

49 Memlukler hakkında daha fazla ayrıntı için bk.: *BSE*, C 26, s. 191; "Entsiklopedičeskij slovar russkogo bibliografičeskogo instituta", C 19, s. 587; S. B. Pevzner, XIII. yy. sonu-XIV yy. Mısır'da İktâ. - Külliyyatta: "Pamyati akademika İ. Yu. Kırçkovskogo", s. 176-191; L. A. Semenova, *XV. yy. Mısır'da Feodal Toprak Mülkiyeti Gelişiminin Temel Yönelimleri*, -"Sovetskoye vostokovedeniye", 1958, No 3, s. 83-90; *age.*, *Memluk Şehir Tarihi*, - "O genezise kapitalizma v stranah Vostoka (XV-XIX veka)", Moskova, 1962, s. 228-241.

50 "Sovetskaya istoričeskaya entsiklopediya", C 9, Moskova, 1966, 16,17. sütunlar.

51 *Aynı yerde*, 16. sütun.

52 "Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo yazıkı", C 6, Moskova-Leningrad, 1957, 581. sütun.

53 S. P. Pevzner, *XIII. yy. Sonu - XIV yy. Mısır'da İktâ*, -Külliyyatta: "Pamyati akademika İ. Yu. Kırçkovskogo", s. 180.

54 V. Tizengauzen, *age.*, s. 542.

55 *Aynı yerde*, s. 641.

56 "Sovetskaya istoričeskaya entsiklopediya", C 9, s. 16.

tarihî olayların ustaca yapılmış, gerçekçi bir tasviridir. Efsanenin Moğollardan önceki arkaik prototipinin Orta Asya ve Hazar boyu bozkırlarında yaygın bir şekilde varlık gösterdiğini söyleyebiliriz. Sonradan efsane, Moğol istilalarıyla ilgili olaylara denk geldi ve yeni bir anlam kazandı.

Elbette, efsane ülkede geniş bir alana yayılmadan, yabancı ülkelerin ansiklopedi yazarının ve kadısının kitaplarına giremezdi.

Efsanenin muhtelif halklardaki yaygınlığı, içeriğindeki bazı unsurların yanı sıra, somut, tarihî verilerle ve millî versiyonları ile de kendini göstermektedir. P. A. Falev, Salır Kazan ile *Dede Korkut Kitabı*'nın bilinen kahramanın adının aynı olmasının, Kuzey ve Güney Türkleri⁵⁷ arasındaki karşılıklı ilişkiyi gösterdiğine dikkat çekmektedir. Bu bilim adamına göre eserin bazı durumları, bu efsaneyi "Budist motiflerle süslenmiş Şaman hikâyelerine"⁵⁸ yakınlaştırmaktadır. Ak Kubek'in mucizevi kamçısı, paramparça olmuş arabayı eski hâline getirme yeteneği, ölmüş kuğuyu diriltmesi, anlatımda Manguş tipinde yer alan Türk-Moğol mitolojisinin yansımalarının bütün bunları kanıtladığını söyleyebiliriz. G. N. Potanin'in bu eseri Tibet yaylasının göçebe nüfusu arasında yaygınlaşmış "Geser" in Tangut versiyonuyla karşılaştırması boşuna değildir. Bütün bu verilerden destanın oluşumunun "XI. yüzyıldan XV. yüzyıla Altay'dan Kırım ve Tuna'ya dek uzanan geniş bozkırlarda Türk etnogenezinin sıkı tarihî süreci"⁵⁹ yaşandığı döneme ait olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu süreç, erken dönem Türk kağanlığı tarafından (VI-VIII. yüzyıl) hazırlanmıştı. Daha sonraki zamanlarda Batı Sibiryaya, Kazakistan, Kuzey Aral boyu, Hazar boyu bozkırları, Kırım, Tuna ve Kuzey Karadeniz boyuna kadar Güney Rusya bozkırları, pek çok Türk boyunun egemenliği altında bulunmuştur. Bu boylardan en güçlüleri, Peçeneklerin, özellikle de Güney Rusya bozkırlarındaki Kıpçakların yönetimi altında (X-XII. yy.) bir süre hüküm süren Aral ve Hazar boyu bozkırlarındaki Türk boyları birliğidir.⁶⁰ Bu tarihî dönemle efsanenin ortaya çıkış tarihi karşılaştırılabilir. Eski Türk ve Moğol mitolojik öğelerinin ortaya çıkması da bu devirde olmuştur.

Yukarıda da gördüğümüz gibi, daha sonra, XVI-XVII. yüzyıllar Tobol Tatarları arasında İslamın gözle görülür etkisi olmuştur.

***

Gelen verilere göre, V. V. Radlov, N. F. Katanov ve P. A. Falev tarafından kayda geçirilene kadar efsane, halk içinde yüzyıllar boyunca, en azından XI-XIII. yüzyıllardan XIX. yüzyıl sonuna kadar yaşamıştır. Binaenaleyh, efsane farklı, tarihî dönemlerin izlerini taşır. An-Nubeyr ve İbn-i Haldun'un

57 P. A. Palev, *Ak Kobek Hakkında Nogay Masalı*, s. 191.

58 Aynı yerde.

59 L. P. Potanov, "Altayların Kahramanlık Destanı", *Sovetskaya etnografiya*, 1949, No: 1, s. 124.

60 Aynı yerde.

kaynaklarından görüldüğü gibi boylar arası çekişmelere ve savaşlara efsane- nin arkaik prototipi de tanıklık eder. Daha sonra efsanenin içeriğinde Moğol istilalarıyla (XIII. yüzyıl) ilgili olaylar dile getirilmiştir. Moğol işgalcilerinin egemenliğinden sonra sürekli boylar arası çekişmeler olduğu için, burada in- celenen versiyon Batı Sibirya'da derlendiğinden, temel korunsa da efsanedeki bu motifler bazı değişikliklere uğramıştır. Sibirya'da Kamlıklar yıllar boyu savaş yaptıklarından bu sonra da devam etti. Örneğin, G. F. Miller, bu konu hakkında şöyle yazmıştır: “Cengiz Han'ın Büyük Tatar Hükümdarlığı, nihai olarak parçalandıktan sonra Kalmuklar kendi aralarında küçük küçük boy- lara ve yönetimlere bölündüler. Göçebe olanlar uzaklara gittiler, aralarında sık sık savaşlar çıktı ve bazen de komşularını rahatsız ettiler. Böylece Sibirya fethedildi.”⁶¹

Asya'nın tamamını ve Avrupa'nın büyük bölümünü kaplayan boylar ara- sı savaşlarla ve biraz daha geç Moğol istilalarıyla ilgili efsanenin gösterdiği motifler, o zaman için oldukça günceldi. Bu olaylar, çeşitli halkların tarihî gelişimini doğrudan etkilediğinden pek çok Türkçe konuşan boyun kaderini de trajik bir şekilde etkilemiştir.

Zamanla bu motifler, ikinci plana itilmiş ve XIX. yüzyıla ait kayıtlarda olan efsane ideolojik-estetik bir yön kazanmıştı. Bu nasıl bir anlam ifade et- mektedir? Efsanenin Barabin varyantında Ak Kubek'in toplumun hangi ke- simine ait olduğu hususunda hiçbir şey söylenmemektedir. Tobol varyantın- daysa beyin oğlu olarak anılır. Fakat halk, epik kahraman tipini yaratırken kendi bazı karakter özelliklerini de ona yükler. Yine de bütün zamanların ve halkların Doğu folklorunda, kahraman beyin oğlu olarak karşımıza çıkar. Han ile sürekli bir savaş hâli, eserin ana fikrini oluşturmaktadır. Bu da altının çi- zilmesi gereken diğer önemli bir konudur. Kodan-han, kahramanın doğumun- dan itibaren onda kendi ezeli düşmanını görmüştür. Bu yüzden onu alt etmesi için yaşı küçük kahramanla beraber kendi oğlunu, sonra da bahadır olan Salır Kazan'ı yollamıştı. Çok kalabalık birliğiyle hanın karşı koymasına rağmen Ak Kubek onu yenmişti.

Feodal despotizme karşı savaş, halk kitlelerince her zaman desteklenmiş- tir. Sırf bu yüzden feodal hanlara karşı pek çok halk savaşçısı, halk destanı kahramanlarının prototipi olmuştur.

Her efsanenin konusu, her zaman hayatın gerçeklerine dayanıyordu. Bu nedenle, halk anlatıcıları, efsaneyi kuşaktan kuşağa aktararak yüzyıllar bo- yunca korudular.

XVII. yüzyıla dek süren Sibirya'daki sınıf mücadelesi tarihi hemen hemen hiç araştırılmamıştır. Bununla birlikte, efsanenin esas konusunun hayatın için- den çıkan, gerçek tarihî olgulara dayanabileceği ileri sürülebilir. Sibirya'da 40

61 G. F. Miller, *Sibirya Tarihi*, C I, Moskova-Leningrad, 1941, s. 180.

yıl hüküm sürmüş Şeyban sülalesinden yabancı Küçüm Han'ın (1555-1595)⁶² sıradan insanlarla olan ilişkisi buna bir örnektir. A. N. Radişev de “fethedilen ülkelerde her zaman olduğu gibi, yabancı Kuçum'a onunla beraber gelenler hariç, sadece korkuyla boyun eğmişlerdir”⁶³ diye yazar.

Efsanenin ana fikrinin güncelliğini ortaya koymak için, 1609 yılında Ostyak Prensesi Anna İgiçeyeva'nın idaresi altındaki isyanı hatırlamak yerinde olacaktır. İsyana hazırlık etkisinden “Tatarlar da rahatsızlık duymaktadır. İsyan yapacaklarına inanarak birbirlerine gidip gelirlerdi.”⁶⁴ Ama isyanda başarılı olunamadı.

Baktığımızda, XVII. yüzyılda meydana gelmiş önemli olayların hiç de az olmadığı görülmektedir. Böylece “1662-1665 yılları arasında Başkurtlarla beraber Batı Sibiry halkları çok şiddetli isyanlar çıkarttılar... İsyan çıkaranlar arasında Başkurtlar, Tatarlar, Ostyaklar, Voguliçler, istisnasız bütün Batı Sibiry halkları vardı diyebiliriz...”⁶⁵

Halk isyanları XVIII-XIX. yüzyıllar arasında daha da arttı.

Böylece, efsanenin ana fikirleri, orta çağ boyunca ve hatta günümüzde bile hayati gücünü korumuştur. Konunun güncelliği, tarihî önemi, bir taraftan içinde barındırdığı derin şiirsellik ve tiplerin sanatsal bütünlüğü, hikâyenin gittikçe artan dramatik gerginliği, dilin anlatım gücü ve kıvraklığı, öte yandan Ak Kubek efsanesinin halk içinde yüzyıllar boyu sürmesinin doğal bir sebebi olmuştur.

62 G. F. Miller, *Sibiry Çarlığı*, I. Kitap, Petersburg, 1787, s. 41.

63 A. N. Radişev, *Sibiry'nin Fethiyle İlgili Kısa Hikâye*, C 2, Moskova-Leningrad, 1941, s. 151.

64 S. Bahruşin, *Çarlık Düzeneinin Sibiry Halklarını Köleleştirilme Tarihinden*, Moskova, 1937, s. 12.

65 Aynı yerde, s. 13.

